
Nordiske Udkast

Tidsskrift for kritisk samfundsforskning – Årgang 54, nr. 1

Motivation og selvbestemmelse i kritisk psykologi

Morten Nissen

Er professor på DPU, har i mange år bidraget til Nordiske Udkast, og selv været redaktør. Forsker og underviser i mødet mellem omsorgspraksis og psykologiske teorier og metoder, med særlig interesse for vidensformer og fremstillingsformer. I de senere år har fokus bl.a. været på motivationsbegreber, og på hvordan vi kan forstå og kultivere æstetiske former for selv fremstilling i samarbejdet med unge rusmiddelbrugere. Ud gav i 2023 hovedværket *Rear-ticulating Motives*.

Resume

Artiklen handler om den motivationsteori, som blev udviklet i 1970'erne i kritisk psykologi, især af Ute Osterkamp, og dens fortsatte udvikling og aktuelle relevans. Centralt i den teori står begrebet om agens-behov (oprindeligt kaldet 'produktive behov'): tilskyndelsen til og behovet for (at udvikle sin) deltagelse i den fælles foregribende omsorg for vores livsbetingelser. Det begreb er en nøgle til at overvinde den dualisme mellem natur og kultur, som generelt stadig gør sig gældende, også i kritiske teorier, trods intentioner om at tænke bæredygtigt og i omsorg. Det danner også et vigtigt alternativ til selvbestemmelsesteorien og de kognitive teorier, som er de toneangivende forsøg på at løse en modsigelse i motivationspsykologien: På den ene side undersøges 'motivation' som spørgsmålet om, hvorvidt folk vil det, de skal – altså noget fremmedbestemt - men på den anden side bliver selvbestemmelse i stigende grad efterspurgt. Men potentialerne i Osterkamps alternativ blev svækket af utopiske træk ved hendes teori, som blev accentueret af, at Holzkamps 'subjektvidenskab' udråbte personens 'første-person-perspektiv' til et à priori. Jeg foreslår i stedet at gentænke spørgsmålet om, hvad vi deltager i, som praksissens og fællesskabets særlige og individuelle aspekter, og at situere det historisk. I forlængelse heraf følger en kritik af selvbestemmelsesteorien, som igen giver anledning til at fremhæve nogle vigtige dimensioner ved en kritisk psykologisk motivationsteori – dvs. en teori, som beskæftiger sig med, hvad mennesker vil og hvorfor, uden at tro, at det kan gøres uden fortsat at forholde sig kritisk til de praktiske udformninger af dette 'hvad', og til de psykologier, der repræsenterer det. Relevansen af alt dette er, at vi kan tænke ud af hamsterhjulet til en bredere omsorg og dybere dannelse, end de positivistisk baserede motivations-teorier kan få øje på.

Nøgleord:

Motivation, selvbestemmelse, kritisk psykologi, agensbehov, praksis, individuation

Indledning: Motivationsbegrebet i kritisk psykologi

I det følgende vil jeg genfremstille og udvikle den forståelse af motivation og motiver, som jeg har udfoldet mere omfattende i bogen *Rearticulating Motives* (Nissen, 2023a). Det gør jeg for at fremhæve og skærpe nogle aspekter, som i den bog trådte i baggrunden, men som er relevante for problematikken, som den aktuelt diskuteres, i hvert fald i dele af det akademiske landskab og af praksisfelterne, som har med menneskers dannelse i bred forstand at gøre. En relevans, som også stiller brugbare spørgsmål tilbage til den teoretiske tradition, som min forståelse er udviklet fra. Det gælder især spørgsmålet om – ikke *om*, men *hvordan* – selvbestemmelse er nøglen til motivation, og om hvordan *kritisk psykologi* kan bidrage med et alternativ til den aktuelt populære *selvbestemmelsesteori* (SDT) – og lære af det¹.

I videre forstand knytter projektet an til måder, hvorpå vi mennesker i disse år må gentænke vores forhold til den natur, vi selv er en del af, og til den omsorg, der i sidste ende giver mening til det, vi foretager os. Disse presserende dagsordener har givet anledning til en fornyet diskussion om teoretiske begreber (også) i den kritiske psykologi, og det er for så vidt opmuntrende. Mere specifikt har vi herhjemme set en række artikler (Jørgensen & Chimirri, 2025, Axel 2022, Huniche 2022a, Huniche 2022b, Hvidtfeldt Stanek 2022), der tematiserer følelser og motivation som mere eller mindre forsømte emner i (nyere dansk) kritisk psykologi, og som anledning til, at den tradition kan bringes i dialog med bredere strømninger i aktuel kritisk samfundsvidenskab, ikke mindst selvfølgelig affektteorier og teorier om krop, sanselighed, æstetik m.v. Det har også indebåret genlæsninger af nogle af traditionens første store værker fra 1970'erne.

Jeg har selv arbejdet længe med motivationsbegrebet med afsæt i kritisk psykologi (Bank m.fl., 2022, Nissen, 2017, 2019, 2020, 2023a & b, 2025, Nissen m.fl., 2019, Nissen & Friis, 2020, Waleng & Nissen, 2020); men denne artikel er den første, hvor jeg sigter mod en mere samlet fremstilling af motivationsproblematikken på dansk, med afsæt i en læsning af de klassiske tyske værker i kritisk psykologi. Jeg er overbevist om, at de begreber, der først blev udviklet og nu fortsat udvikles i kritisk psykologi, er vigtige og relevante til at tilgå nogle helt store vandskel i tiden, nemlig – sagt i brede ord – kontrasten mellem at forstå os selv på den ene side som vælgende forbrugere og kompetente opgaveløsere, eller på den anden side som omsorgsfuldt

¹ Som Naomi Klein skriver: “The arrival of one’s doppelganger is a message that something needs attending to” (Klein, 2024, 113).

fællesskabende deltagere – og, tæt forbundet dermed, spørgsmålet om hvordan vi forholder os til det, vi kalder 'natur', i os og omkring os.

Det synes oplagt at begynde med Ute Osterkamps tobinds-værk *Motivationsforschung* (1975, 1976). Her findes den uden sammenligning mest omfattende fremstilling af en kritisk psykologisk motivationsteori. Men bogen er svær at finde oversættelser eller systematiske gengivelser af; og det er nok ikke tilfældigt. Ute Osterkamp skrev i en email til mig i 2017, at hun ikke længere mente, at begrebet 'motivation' skulle høre hjemme i kritisk psykologi, fordi vi siden Holzkamps *Grundlegung der Psychologie* (1983) snarere havde tænkt i 'handlegrunde', mens 'motivation' er et 'kontrolvidenskabeligt' begreb, der handler om at få andre til at ville det, de skal.

Jeg var, og er, enig i kritikken af motivationsbegrebet, men jeg er ikke enig i Osterkamps konklusion. Som vi skal se, mener jeg, at vi hellere skal bygge videre på den 'tidlige' Osterkamps motivationsteori. Jeg har nemlig nogle indvendinger mod den *forandring* af den kritiske psykologi, som skete med Holzkamps sidste værker, især den nævnte *Grundlegung* (1983) og *Lernen* (Holzkamp 1993) – en forandring som han selv udråbte med begrebet "subjektvidenskab". Som altså også Osterkamp – hans kone og senere enke – tilsluttede sig, og som hendes motivationsforskning lidt for hurtigt blev skrevet ind i. Min kritik går kort sagt på, at Holzkamp absoluterede det forud-givne subjekt og dets "første-person-perspektiv", på en måde, der på én gang var utopistisk og lidt for tæt på tidens autonomidyrkelse. Og at den form for 'subjektvidenskab' udruster os for dårligt til at forholde os kritisk og transformativt til tidens ideologi, fx i skikkelse af selvbestemmelsesteorien.

Jeg har skrevet om det problem siden sidst i 1990'erne (på dansk fx i Nissen, 2002). Men det er ikke kun min kritik. Allerede i 1980'erne formulerede W.F. Haug en på mange måder tilsvarende kritik af Holzkamps subjektbegreb (Haug 1983, 1985), og han har sammen med Frigga Haug hele tiden bidraget til en alternativ tendens i kritisk psykologi. Det er der også en del mere nutidige, danske kolleger, der gør (ingen nævnt, ingen glemt).

Med denne indgang komplicerer jeg forestillingen om kritisk psykologi som 'en teori'. Jeg vil snarere tale om kritisk psykologi som en teoretisk *tradition*. Selv om teorier ideelt set består af logiske argumenter og begreber, hvis forhold til hinanden er tydeligt bestemt, så er de altid også under udvikling, gennem diskussioner og udvekslinger mellem forskellige positioner, gennem forsøg på at forholde sig til nye problemer, som løbende melder sig i samfundsudviklingen, og gennem de nyformuleringer, som begge dele hele tiden afstedkommer. Det indebærer dels en 'intern' kompleksitet: En teori betragtet som tradition er modsigelsesfyldt og rummer forskellige tendenser

i større eller mindre konflikt med hinanden. Dels betyder det, at grænserne omkring teorien er porøse og ikke mindst bevægelige, fordi den hele tiden dannes i dialoger, og hele tiden skyder nye grene og nye rødder. Det gør sig gældende i det, vi her i Danmark kalder kritisk psykologi, og i endnu højere grad hvis vi zoomer ud til international 'Critical Psychology' (se herom i Nissen, 2020).

Motivationsteoriens metode

Jeg vil som nævnt tage afsæt i Osterkamps hovedværk 'Motivationsforschung' (1975, 1976), dog med en del pointer også hentet fra forlæg, udbygninger eller gengivelser i Holzkamp² (1973, 1983), Osterkamp (1983), og Schurig (1975, 1976, 2011). Det følgende kan kun blive en kort skitse, hvor mit fokus mest er på, hvordan selvbestemmelse, deltagelse og motivation hænger sammen.

Et af den kritiske psykologis afgørende bidrag var udvikling af en systematisk *metodologi* for teoriudvikling. Her er den overordnede *tilgang historisk*, på tre niveauer. Dels 1) en *idéhistorisk* rekonstruktion af psykologiens motivationsbegreb, både som videnskab og i praksis – som en *kritik* af hvordan 'borgerlig' psykologi fra starten afspejlede, bekræftede og underbyggede det borgerlige samfunds måder at få folk til at ville det, de skulle; her fokuserede Osterkamp især på arbejdspsykologien. Dette *ideologikritiske* projekt markerede den kritiske psykologi som et nybrud fra den teoritradition, som den mest byggede på, nemlig den kulturhistoriske skole, alias virksomhedsteorien, hvis idéhistoriske og kritiske aspekt var blevet reduceret kraftigt, især fordi den skulle finde plads i Sovjetunionens politiske landskab. Men fra den kulturhistoriske tradition arvede kritisk psykologi to andre vigtige historiske niveauer. Dels 2) en udviklingspsykologisk forståelse af, hvordan psykiske funktioner, aspekter, former m.v. dannes i *ontogenesen* gennem tilegnelse og 'samfundsmæssiggørelse'. Dels 3) en rekonstruktion af, hvordan psykiske grundforhold blev til og udviklede sig i *naturhistorien* og ikke mindst i 'dyr-menneske-overgangsfeltet', hvor de før-menneskelige psykiske processer og funktioner blev *specificeret* og 'ophævet' i en ny kvalitet, der blev *bestemt af* den menneskelige levevis³. Hvad der kendetegner den

² Selv om jeg tager forbehold især for Holzkamps 'subjektvidenskabelige' metodologi i hans Grundlegung (1983), betragter jeg store dele af hans arbejder i Sinnliche Erkenntnis (1973) og også i Grundlegung m.h.t. især fylogenetisk, 'funktional-historisk' udviklingstænkning, som fuldt compatible med Osterkamps Motivationsforschung. Hvad angår Grundlegung henvises her til Huniche (2022a) for en systematisk gennemgang og en god kritisk diskussion.

³ Arkæologien viser, at værktøjsfremstilling / kulturproduktion var systematisk til stede omkring fem millioner år før artens nuværende biologiske udformning som *homo sapiens sapiens*. I den mellemliggende tid var det mere og mere den logik, der styrede det evolutionære selektionspres, indtil den

menneskelige levevis blev ikke bare (som i 'evolutionary psychology') forstået med common-sense-baseret empiri, men forstået i en almen filosofisk og samfundsteoretisk sammenhæng, og det blev især fremhævet, at vi mennesker gennem kulturskabelsens 'totalsamfundsmæssige proces' i fællesskab drager 'foregribende omsorg' for livet.

Den sidste, mere almene historicitet, er røget meget i baggrunden i nyere kritisk psykologi – inklusive det jeg selv har lavet – og det er nok en mangel, for den giver redskaber til at overskride den natur/kultur-*dualisme*, som til stadighed gør det svært at forstå os selv som levende væsener, og som hele tiden spalter os op mellem biologisme og intellektualisme. Ikke mindst når det gælder spørgsmål om affekt, emotion og motivation – og bredere set når vi aktuelt skal gentænke nøglebegreber som økologi og omsorg. Jeg vil derfor give den noget plads her.

Emotionernes fylognese

I forlængelse af virksomhedsteorien – og i lighed med systemteori og pragmatisme – er kritisk psykologi en *procesteori*. I evolutionsbiologien går der et skel mellem dem, der tager afsæt i genetiske koder (fx Dawkins 1976) og dem, der primært tænker ud fra livsprocesser i økologiske miljøer (Jensen & Harré 1981, Rose & Rose 2010, 2014). Umiddelbart en "hønen-eller-ægget"-diskussion, som fører os rundt i cirkler; men det gælder netop om at gribe diskussionen på dette reflektive niveau: Disse cirkelprocesser giver genetikken sin plads og bliver i det lange løb til udvikling⁴.

Livsprocesser er former for stofskifte. Men det *psykiske* bestemmes her alment som en *specificering* af dyrs stofskifte til *aktivitet* (som Leontiev kaldte 'virksomhed'), hvor stofskiftet *medieres* (formes, styres) af relationer mellem forhold der har relevans for organismen (fx føde), og forhold der i sig selv er irrelevante, men som bliver sanset af organismen (fx lys); disse relationer er *betydninger*. Det sansede bliver *erkendt* i sin betydning. De amøber der bevæger sig mod lyset, får fx mere næring og har større videreførings-sandsynlighed. Her dannes altså *aktivitet*, *betydning* og *kognition*. *Emotion* dannes som særlig 'funktion', når betydningerne og deres relative vægt som handleberedskaber varierer afhængigt af organismens konkrete tilstand (næringstilstand, fare, træthed, forplantningscyklus m.v.).

kulturhistoriske udvikling blev så omfattende og så hurtig, at den evolutionære blev mindre væsentlig (sml. Schurig, 1975, 1976, 2011).

⁴ I dialektikken beskriver man dette som ophævelse af en falsk uendelighed.

Betydnings-spørgsmålet er nu ikke længere kun gældende på populationens niveau, men også på organismens. Her har vi grundformen til det, virksomhedsteorien siden Vygotsky kalder *mening*. Ligesom hos Vygotsky er emotioner i grunden ikke adskilte størrelser, men det *aspekt* ved erkendelse og aktivitet som angår forholds situerede relevans for den enkelte. Hos os mennesker kan de dog være spaltet ud i vores selvbevidsthed, som et aspekt ved fremmedgørelse, og udtrykt i dualisme – det vender jeg tilbage til.

Livsprocesserne kan skelnes og udvikler sig i forskellige dimensioner som 'funktioner' (fx næring, forplantning, beskyttelse), og dermed forskellige *behov*, som emotionerne er ordnet i. Når vi på dette historiske niveau taler om 'behov' og 'funktioner', er det fordi vi hele tiden ser processerne i relation til *livet*, til overlevelse og videreførelse, og dermed som det der bestemmer evolutionens mekanismer: selektion, variation og mutation. På det menneskelige niveau kan vi også stadig udpege 'behov' og 'funktioner'; men dér må vi medreflektere, at vi gør det med afsæt i en etisk, normativ dagsorden, som ikke på samme måde er givet – at leve er nemlig for os mere end at overleve og at opretholde arten.

Emotionernes differentiering til forskellige funktionssammenhænge er aldrig absolut – for det handler stadig altid om individets konkrete tilstand og situation, her og nu. Dyret er fx måske sultent, men også i brunst, og står over for en mulig fare. Dvs. at det "*affektive*", summen af det emotionelle, er en "kompleks-kvalitativ" gestalt, en konfiguration, der hele tiden bevæger sig mellem konstellationer af mere specifikke følelser og i momenter kan være ubestemt.

Evolutionen af vores forfædre og -mødre gik i retning af, at genetisk fastlagte adfærdselementer og -dispositioner (og altså betydninger) i stigende grad blev suppleret af nogle, der blev specificeret og senere endda modificeret og nyudviklet i ontogenesen – og mod, at denne *individuelle læreevne* fik stadig større betydning, som en måde at respondere på forhold i verden, der var mere variable, end de fastlagte mønstre kunne følge med i. Denne levevis krævede selvfølgelig også genetiske dispositioner, men de tog mere form af potentialer og tilskyndelser for ontogenetisk udvikling, end af forud fastlagte 'programmer' for adfærd.

Læreevnen voksede frem sammen med socialitet, idet flokken kunne danne en *sikker base*, hvor unger kunne lære at begå sig. Det indebar *socialisering*, en regulering af adfærdsmønstre der involverede flere individer, som udfoldedes gennem *tegn* og som (i modsætning til hos de sociale insekter) var tillærte og mere og mere dannede unikke flokke og sociale relationer. I flokkens trygge rum og dens tegnmedierede interaktioner udvikledes *legen*. Her dannes også den emotionelle regulering af mødet med det

ukendte. Det er forbundet med *anticipation*, altså at når fastlagte adfærdsssekvenser suppleres og erstattes af tillærte, så kan dyret “forudse” på baggrund af læring. Dermed kan emotioner tage *temporal* form, af *motivation*, i et ambivalent spændingsforhold til *angsten*, som hhv. udsigten til større beherskelse eller til kontroltab.

Her ser vi således forformer til ting, vi kender fra den almindelige psykologi om mennesker, fx affektivitet, tilknytning, nysgerrighed, motivation og angst. Faktisk de fleste af de funktioner og processer, som mainstream psykologien beskriver, forholder sig til sådanne *uspecifikke* aspekter ved vores liv – dem vi har tilfælles med vores førmenneskelige forfædre og -mødre – fordi den ser det som sin opgave at forstå funktioner og processer, under abstraktion fra vores kultur og samfund, og fra, at det handler om os selv. Disse uspecifikke aspekter er der også hos os, og det er vigtigt at huske, når vi vil overvinde den traditionelle dualisme. Det menneskelige er jo også en måde at være dyr på. Men vores måde er grundlæggende præget af, at vi er skabende og fællesskabende kulturvæsener og politiske dyr. I antropogenesen *specificeres* de psykiske processer, herunder emotioner og motivation, på en måde, der *omkalfatrer* dem; de bliver sat ind i en helt ny ramme.

Denne nye ramme var for Osterkamp m.fl.⁵ kendetegnet ved, at den tegnmedierede socialitet og den anticiperende omgang med omverden førte til en *almengørelse af betydninger*, fastholdt i artefakter. Ikke bare redskaber i en konkret situation, men værktøj og symboler, der kunne fordeles socialt, bevares til senere brug, og udvikles og blive til vilkår i en fortsat opbygning af kultur, som hver person så skulle *tilegne* sig. *Betydningsalmengørelsen* blev, i forlængelse af den kulturhistoriske psykologi, set som kernen i sprog og dermed bevidsthed og selvbevidsthed: Når betydninger almengøres som kulturelle genstandsbetydninger, bliver de også *objektiveret*, eksternaliseret som *handlemuligheder*.

Men det centrale ved antropogenesen var ikke disse bevidsthedsprocesser taget for sig selv. Det var derimod, som allerede nævnt, at vi mennesker dermed i fællesskab producerer og reproducerer vores livsbetingelser, i en *foregribende omsorg* [Vorsorge] for livet. Det er værd at lægge mærke til det begreb, som blev skrevet for et halvt århundrede siden, men foregriber nutidens vægt på at forstå det antropocæne og på

⁵ Her repræsenterer Osterkamp en bred strømning i udforskning af antropogenesen, sådan at ikke bare de allerede nævnte (Schurig og Holzkamp), men også allerede Leontjev (1977), og på Osterkamps tid hjemlige kolleger som Engelsted (1984), Mammen (1983) og Karpatschhof (1984), havde fat i samme grundtanker. Det samme gælder i Frankrig Leroy-Gourhan (1993), som blev en central reference i Stiegler m.fl.s teknologifilosofi (2010, 2013), og i England bygger Stenner (2018) i høj grad på Langer (2009).

omsorg. Det har vigtige implikationer for emotioner og motivation, fordi menneskearten, med Osterkamps formulering (1975, bagsiden), blev dannet som en art af dyr, “der ikke kun er i stand til, men også parate til” *agens*, dvs. til at deltage i denne foregribende omsorg – til den specifikt menneskelige form for selvbestemmelse.

Agensbehov

Osterkamp foreslog herom begrebet *agensbehov*: Tilskyndelsen til og behovet for at *bidrage* til, og at udvikle og styrke sin *deltagelse* i, den kollektive skabelse af og omsorg for det fælles liv. Dengang kaldte hun det for ’produktive behov’, behov for udvidet ’handleevne’; men i mellemtiden har vi erfaret, at ordene ’produktiv’, og ’handleevne’ har potentielt vildledende konnotationer. Det ’produktive’ bliver, som feminismen og økologien har lært os, alt for let forstået snævert som en instrumentel og kortsigtet økonomi, og ’handleevne’ misforstås individualistisk som en evne til at handle og kontrollere ting i sit liv. Nu tænker vi – som man kan læse fx i Schwartz & Nissen (2023) – at fremmedordet ’agens’ er bedre egnet til at signalere vores ukonventionelle vægt på deltagelse.

Termen ’behov’ er heller ikke helt uproblematisk, fordi det ofte har svært ved at slippe ud af funktionalismen og dermed fra paternalistiske vurderinger af hvad folk *burde* ville. I *Rearticulating Motives* skriver jeg om *desire for agency*, fordi ’desire’ viser relevant hen til en teoriehistorie fra Spinoza [conatus] til Hegel [Begierde], som via Kojève (1980) blev en del af den filosofiske diskussion i Frankrig [désire] og senere indoptaget i den engelsksprogede samfundsteori (se Butler, 2012). Og som endda er tæt forbundet med teoriehistorien bag agensbegrebet (jf. Keiler 1997). Derfor har jeg også selv brugt det danske ord ’agensbegær’ (Nissen, 2025).

Men ordet ’begær’ løser ikke helt vores problem. Dels har ordet ’begær’ i hverdags sproget også seksuelle konnotationer (meget mere på dansk end fx på fransk og engelsk). Den dobbelttydighed har de været glade for i den psykoanalytiske tradition, og til dels hos de filosoffer, der mere eller mindre uforpligtende har trukket på psykoanalysen (fx Derrida, Deleuze, Stiegler). Hos os (i vores tradition) er den snarere besværlig, for tanken her er *ikke* – og det er en meget vigtig teoretisk pointe – at drifter, som i barndommen er (proto-) seksuelle, bliver ’sublimeret’ i en socialisationsproces og ’forvandlet’ til et mere åndeligt begær. Dels bliver dette åndelige begær ofte i den tradition sat i et lidt for dualistisk modforhold til ’drift’⁶. Grunden til, at Osterkamps begreb om agensbehov (’produktive behov’) er så vigtigt at fremhæve, er netop, at det

⁶ Drive / desire - se herom min kritik af Stieglers brug af psykoanalysen i RM, kap. 2.13 og 2.14.

hjælper til at overvinde en dualisme, som ellers ligger dybt også i kritiske psykologier om behov og motiver – og som kan spores tilbage til de store religioners måde at tænke forholdet mellem det kødelige og det åndelige. En dualisme, som det bliver endnu vigtigere at komme ud over, når klimakrise m.v. tvinger os til bedre at forstå, at vi selv også er natur.

Så vi må hellere gentænke begrebet om 'behov' – altså om det, som bestemmer emotioners og motivers forskellige *retninger*. Med baggrund i Hegel og Marx har de kritiske teorier tænkt, at behovene ikke kun er forudbestemt biologisk, men også er produceret kulturelt og socialt. Det er jo rigtigt: Vi har faktisk i dag behov for ting som uddannelse og ferie, for sport, mobiltelefoner og netforbindelse. Men samtidig er det svært at se bort fra det universelle og transhistoriske i menneskekroppens behov, fx for vand og næring, eller i sammenhængen mellem seksuelt begær og artens opretholdelse – også selv om man rigtignok kan udvikle motiver for at sulte sig selv eller rette sin seksualitet andetsteds. Derfor er man, både i kritisk psykoanalyse og i den kulturhistoriske skole, gået ud fra, at spædbarnets behov først er rent biologiske, men senere socialiseres til at blive kulturelle. Den socialisation kom så til at tage sig ud som en 'kulturens byrde': sociale normer og betydninger, der påtvinges barnet og former dets behov – eller former dets afvigelse fra dette normale.

I den kulturhistoriske tradition har spædbarnet ikke været set helt så asocialt som i psykoanalysen, og her tænker man ikke i 'sublimering'. Men dens største teoretiker om motiver, A.N. Leontjev – som ellers også var en stor inspiration for kritiske psykologer (inkl. undertegnede) – forestillede sig til gengæld, at personlige motiver *normalt* uden videre kunne afledes af virksomhedens givne genstand (Leontjev, 2008). Måske ikke helt forkert, generelt; men heller ikke helt rigtigt. Kritisk psykologi tog den kulturhistoriske psykologi ind i studenteroprørets og ideologikritikkens tid, og havde derfor også et projekt om at forstå, at folks *modstand* mod normer og konventioner, og mod de genstande, praksis var organiseret omkring, kunne være andet og mere end barnlighed, forstyrrelse eller afvigelse. Heldigvis.

Osterkamps columbusæg var altså her, at *agensbehovet har en naturhistorie*. Det udvikler sig fra forformer som nysgerrighed, tilknytning og socialitet. Det er ikke kultur over for natur. Da menneskearten udviklede sig til forandringsagenter og kulturskabere, er det svært at forestille sig, at det skulle være modvilligt. Implikationen er, at den dualistiske modstilling mellem (korrekt, rationel) kognition og (irrationel) emotion må afvises – som det i øvrigt langt hen ad vejen også blev i bl.a. fænomenologi (fx hos Merleau-Ponty), pragmatisme (fx Dewey) og systemteori (fx Bateson). Det emotionelle er faktisk ikke et særligt organ eller en løsrevet funktion, men tankens og

handlingens forankring i deres situerede relevans. Til den relevans hører vores kropslige funktioner og sansninger, men også vores væren i verden, vores projekter og drømme. Der er ingen reel grund til, at følelser skulle være mere primitive end tanker. Forestillingen om de følelseløse tanker eller de tankeløse følelser er snarere udtryk for, hvad der kan ske med tekstens teknologi og med forskellige slags selvbedrag knyttet til betydningers eksternalisering og magtforhold. Og forholdet mellem de "sanseligt-vitale" behov (føde, vand, sex, sikkerhed m.v.) og agensbehovet er ikke en Maslow'sk pyramide, hvor de mest simple er de primære; tværtimod gennemsyres de af agensens reflektive kulturalitet, og kan blive til kultiveret nydelse eller smerte, symboler og meget mere, ligesom de kan forsømmes mere eller mindre intentionelt og med mere eller mindre fatale konsekvenser.

Dernæst viste Osterkamp, at agensbehovet nok er rettet mod at blive deltager, en del af flokken, men også mod at bidrage til at udvikle og forandre den. Hun lagde vægt på, at agens ikke bare er sociale behov for at høre til, at tilpasse sig, men heller ikke hverken er asocialt eller instrumentelt. Det handler ikke om at kontrollere andre eller om selv at bestemme over sit eget domæne. Modsigelsen mellem personens og kollektivets bestræbelser skal ikke fastlåses i en dikotomi mellem egoisme og altruistisk selvopofrelse; agens er netop at den modsætning ophæves i at personen udvikler sig gennem deltagelse, herunder deltagelse i at *forandre* kollektivet, hvilket ofte er konfliktfyldt. I min læsning af Osterkamp udtrykker dette en fundamental social ontologi, som findes på tværs af fagdiscipliner: at modsætninger, konflikter, udviklinger m.v. er et indre træk ved fællesskaber, selv om de også rummer sammenhold, lighed og kontinuitet. Den modsigelse udtrykkes i bevægelser mellem *momenter*, som forudsætter og modsiger hinanden og skubber til udviklingen. Det er deltagelsens dialektik, jeg'et og vi'ets gensidige dannelse.

Deltagelse implicerer en bevægelse mellem modsatte momenter. Deltageren er umiddelbart rettet mod at høre til, mod at overgive sig til fællesskabet som det er, at *identificere sig* med det. Men når deltagelsen realiseres, fører det også til, at deltageren bliver *forskellig* fra fællesskabet, og stræber mod *anerkendelse* af denne forskel, af det enestående og unikke ved hendes bidrag, af at hun selv tager ansvar for det, og altså mod *selvbestemmelse*. Og det implicerer igen, at hun forholder sig til fællesskabet; at hun anerkender dette fællesskab som ikke længere bare en given erfaringshorisont, men som et bestemt fællesskab blandt andre. Og som et hun kan transformere, udvikle, afvise, forlade, bekæmpe, osv. – eller som hun alligevel må bøje sig for. Samtidig rummer deltagelsens praktiske intersubjektivitet en Vygotsky'sk "nærmeste

udviklingszone” for selvforholdets refleksivitet, hvorigennem emotioner og motiver kan udvikles til oplevede følelser, vilje og selvdisciplin⁷.

Agensbehovet er dermed refleksivitetens og forandringens motor, og det er en nøgle til at genfortolke Freuds teori om Ødipale konflikter og fortrængning. Man kan blive tvunget til at opgive sine impulser til forandring, og blive bange for at mærke og erkende dem – og så kan éns følelser fremstå som forstyrrende, fremmede og autonome størrelser – når éns agens bliver rettet mod at opretholde det og den man er (’restriktiv agens’); eller man kan måske finde veje til at almengøre konflikten som fællesskabets, så éns – og de andre deltageres – agens kan øges (’udvidende agens’). Det viste Osterkamp i hendes genfortolkning af Freud, som fylder det meste af bind II af hendes værk om motivation. De sammenhænge mellem ideologi, magt og følelser, som hun beskrev, er stadig vigtige at forstå og videreudvikle (se også Nissen, 2025, og in prep).

Men - Osterkamp kendte kun anerkendelsesdialektikken i Marx’s version, som kampen mellem “de undertrykte” og ”de herskende”. Det gav hendes teori et utopisk præg, som Holzkamp senere udfoldede mere konsekvent. Den bredere – og samtidig mere præcise – forståelse af anerkendelse, som vi, der fulgte efter hende, senere efterhånden har kunnet grave frem af Hegel og hans andre arvtagere, retter søgelyset mod, hvordan subjektivitet (agens, selvbevidsthed) dannes i intersubjektive forhold mellem konkrete vi’er og jeg’er, mellem personer, mellem enkelte fællesskaber indbyrdes, og mellem dem og deres deltagere. Her må vi revidere og udvide Osterkamps teori for at kunne gribe motivationsproblematikken rigtigt.

Praksis: Enkelt, særligt og alment

Anerkendelse er tæt forbundet med spørgsmålet om individualitet. Det eller den, der anerkendes, er nemlig altid enestående, individuel. Det forekommer indlysende, når det gælder enkelte mennesker, hvor individualiteten tilsyneladende er givet ved fødslen. Ved en nærmere betragtning er det, som vi også ved fra personlighedspsykologien, knap så enkelt: Personens individualitet udvikler sig til at blive andet og mere end bare fingeraftrykkets individualitet: Vi *individueres*. Det har stor betydning i dag, når vi skal drage omsorg for menneskers udvikling i forbrugersamfundets og big tech algoritmernes tid, hvor vi risikerer at drukne i disindividuerende vaner, der modsvarer

⁷ Det fører for vidt at vise det her, men denne teori om deltagelsens dialektik er, udover Osterkamps arbejde, blevet til på baggrund af Hegels “anerkendelsesdialektik”, og af, hvordan bl.a. Kierkegaard, Marx, Mead, Bateson, Goffman, Foucault, Honneth, Butler og Højrup fortolkede og videreudviklede den (se bl.a. Nissen, 2012, 2018).

masseproducerede varer (her kan vi lære af dialog med bl.a. Stieglers omsorgsteori, 2010, 2013).

Men det gælder også fællesskaber. Når vi taler om et bestemt fællesskab, et samfund, en praksis, en aktivitet, så foretager vi ikke bare en begrebslig karakteristik af en type, men også en afgrænsning og en udpegning, måske en navngivning, af en enkelt forekomst (fx 'vores parforhold', 'Aarhus Universitet', 'Danmark', eller bare 'os' der er sammen her og nu). Det abstrakte begreb "praksis" kan faktisk (med dialektisk logik) konkretiseres i tre logiske aspekter (som medbestemmer hinanden): **a)** Det universelle-almene, som er i spil i det almene agensbegreb, det som Osterkamp, Holzkamp m.fl. kaldte "den totalsamfundsmæssige proces", altså den "foregribende omsorg" for livet – et niveau som er vigtigt for udvikling og etik, fordi det peger ud over enhver specifik type og enhver individuel forekomst af praksis, som dennes meningsfuldhed. **b)** Det særlige, dvs. de forskellige typer eller former af praksis, også kaldet standarder eller logikker, konfigurationer af aktørposition og genstand, mål og midler. **c)** Det individuelle, som altså er de enkelte forekomster, udpeget, afgrænset, navngivet, anerkendt og kultiveret som fællesskaber, kollektiver, organisationer, projekter m.v.

Netop dette er en problematik, hvor en teoretisk udvikling i kritisk psykologi har tydelig relevans for aktuel motivationstænkning – som vi skal se nedenfor – og hvor vi kan se de gode grunde til ikke at afskaffe motivationsbegrebet helt, sådan som den sene Osterkamp foreslog. Det gælder nemlig spørgsmålet om, *hvad* vi kan være motiveret for at deltage i.

Begrebet om agensbehov indebærer, at det *almene* niveau af praksis kommer på banen som relevant for motivation. Det kan forekomme mærkeligt – som om det er filosofiske og politiske dagsordener, der bestemmer vores inderste følelser og tilbøjeligheder. Men det er faktisk i spil, hver gang vi er med til at udvikle (en enkelt eller en type af) praksis, hver gang vi tager stilling til den som mere eller mindre meningsfuld, hver gang vi intuitivt justerer den. Vi skal ikke falde i den grøft, at vi tror at følelser og motiver er private og umiddelbare, mens etik og politik er abstrakt og fjernt – det som Leontjev (1978) betegnede som 'umiddelbarhedspostulatet' i psykologien. Det er faktisk ikke adskilte størrelser – det 'meningsfulde' er netop spørgsmålet om, hvordan det almene er til stede *i* det enkelte og *i* det særlige. Det hænger også sammen med, at menneskelig aktivitet er et uendeligt forgrenet netværk, og at vi altid, så at sige 'set nedefra', gør mange ting på én gang. At læse en bog er måske at tage en uddannelse, at påtage sig en 'kritisk' identitet, at udskyde opvasken, at forberede en undervisningsgang, at blive bedre til engelsk, at komme tættere på en person man er lun på, at hvile sine ømme knæ, at afprøve sine nye læsebriller, osv. Måske leder man efter bestemte

emner, måske er man ude på at kunne referere argumentationen, eller måske er man 'hoppet ned i kaninhullet' og prøver at være til stede i dens måde at tænke på. Hvert af disse motiver giver igen kun mening i kraft af de almene sammenhænge, de indgår i.

Det *særlige* er også altid i spil. Vi følger bestemte logikker, bestemte midler til bestemte mål, udpeger bestemte slags genstande og indtager bestemte positioner. Disse logikker udpeger typer af aktivitet, og dem bruger vi til at udføre handlinger, nogle gange strikst og med et sideblik til regler og nedskrevne procedurer, andre gange mere løst og mere vekslende mellem forskellige logikker. Vi kan også indarbejde dem i algoritmer og andre maskiner (som vi så måske bliver slaver af, eller som vi bruger som vi vil). Med dette særlige har vi et repertoire, vi kan perfektionere og bringe i spil når det er relevant, herunder et repertoire af begreber vi kan forstå og vurdere praksis med. Vi kalder måske læsningen for 'studieaktivitet', og så kan vi vurdere hvor godt det gøres. Om det så egentlig er meningsfuldt i den almene sammenhæng, og om det lige er dét, vi skal nu og her – det er nogle andre spørgsmål. Dem besvarer vi bl.a. *også* ved at kendetegne typen af aktivitet. Ofte er en aktivitet mere meningsfuld når den er 'veludført'; skal man 'studere', kan man lige så godt gøre det ordentligt (løftet pegfinger!). Og indimellem kan vi finde selve *typen* tiltrækkende, måske fordi vi gerne vil lære at beherske den⁸. Men når vi forstår en enkelt konkret aktivitet som eksempel på en bestemt logisk type, så *idealiserer* vi den. Konkrete enkelte aktiviteter, udført af enkelte fællesskaber, er altid mere komplekse, sammensat af flere, ofte modsatte logikker og tendenser. De er altid særlige på flere måder. Det at forstå den og rammesætte den med kun én bestemt standard er en *styring* af aktiviteten, måske som led i en kamp om dens meningsfuldhed eller om hvilke deltagere der har hvilken relativ agens.

De emotionelt-motivationelle aspekter ved hvad vi gør og hvorfor handler som nævnt om konkret situeret relevans. Det kan ikke adskilles fra det særlige og det almene; men det er alligevel også hver gang *kontingent* som *enkelt* forekomst. Vi forholder os også til det *individuelle*, den enkelte aktivitet, det enkelte projekt, det individuelle fællesskab, det 'vi' der er sammen om det, det 'jeg' der deltager i det. Det er ikke kun forskere, der udpeger, afgrænser og navngiver individuelle forekomster af praksis. Det gør vi alle sammen hele tiden, ikke udefra som beskuere, men indefra, som

⁸ I de senere år har jeg fx nogle gange læst bøger, som jeg måske ellers ikke ville finde så relevante, simpelthen fordi de var på fransk, og det sprog ville jeg gerne blive bedre til.

deltagere.⁹ Vi *konstituerer* fællesskaber, vi *rammesætter* aktiviteter – som enkelttilfælde af en særlig type (eller flere – måske i delvis modsætning til hinanden), og med øje for den almene meningsfuldhed. Hvem 'vi' er, og hvad vi har og har for sammen, som en afgrænsning, en 'punkttering' af de almene sammenhænge, udgør en løbende *individuation* af praksis. Og den er principielt altid kontingent.

Agensbehovet tilskynder til at gøre aktiviteten mere meningsfuld og til at udvikle fællesskabet, for at udvide agens, men også til at udfolde kreativitet gennem selve det at være med til at reflektere og forandre aktiviteten og dermed os selv – og til at konstituere nye fællesskaber om nye aktiviteter. På dette almene niveau giver det mening at tale om *motiver* – som *dannes* i samme proces som aktiviteten konstitueres (og løbende omkonstitueres) som individuel praksis. Det giver dermed også mening at forstå det *affektive* som det ubestemte 'liminale' moment i disse kollektive dannelsesprocesser (jf. Whetherell, 2012, Stenner, 2018), som det æstetiske i særlig grad fremstiller som 'motiver' (jf. Nissen, 2023a, kap. 3.7 og 3.8.).

Motivationens historicitet og situerethed: Fra energi til utopi

Der er gode *praktiske* grunde til at arbejde med spørgsmålet om den individuation af praksis og dermed af fællesskaber, som vi hele tiden er involveret i. Det er et springende punkt i kritisk psykologisk motivationstænkning, fordi vi skal forholde os til en motivationspsykologi, hvor udpegning og afgrænsning af, *hvad* motivationen er rettet mod (spørgsmålet om motiver), på en måde har været nulstillet.

Historisk fandt psykologien sin relevans primært i skolens og industriens standardiserede aktiviteter, og her var det på forhånd defineret *hvad* det var, folk helst *skulle ville* (Kousholt, Krejsler et al. 2019). Det beskrev Kurt Danziger (i 1997), men det er også en vigtig pointe allerede i Osterkamps bog (1975), hvis første kapitel netop var en rekonstruktion af den 'borgerlige' motivationsteoris historie, forankret i især industriens udvikling. Motivationspsykologiens grundspørgsmål om, hvordan folk bliver motiveret for noget, der er fastlagt på forhånd, svarede til en undertrykkende virkelighed, nemlig at mennesker ofte handlede under tvang snarere end motiveret af agensbehov.

⁹ Heri ligger en radikal teoretisk tanke (som dog selvfølgelig også har en teorihistorie, fx hos Ernst Bloch (1967) og i pragmatismen, med rødder tilbage hos Spinoza): Reflektivitet er ikke at man står uden for sin handling og tænker, som at hoppe over i en åndelig sfære, en cartesiensk 'res cogitans', hvor man kun betragter verden og dens muligheder. 'Tænkning' er jo selv en handling, motiveret, redskabsformidlet m.v. Refleksivitet er derfor snarere handlingens egen kompleksitet, handlingernes forhold til hinanden, i det omtalte uendeligt forgrenede netværk af praksis. Udspringer fx af, og realiseres fx ved, at det at læse en bog samtidig er at udskyde opvasken.

Følger vi historien videre, ophørte den problematik ikke med at være styrende; men samtidig kom den efterhånden også i modsætning til stigende krav om selvledelse og selvansvarlighed.

Osterkamps teori om agensbehov udgjorde og udgør stadig et vigtigt alternativ til de toneangivende forsøg på at løse det problem, nemlig selvbestemmelsesteorien og de kognitive motivationsteorier, som vi skal se; men potentialerne i hendes alternativ blev alvorligt svækket af de utopiske træk ved hendes teori, som blev accentueret af, at Holzkamps subjektvidenskab udråbte personens 'første-person-perspektiv' til et *a priori* – og altså (som nævnt) mente, at motivationsspørgsmålet kunne løses ved at erstatte det med 'handlegrunde'. Vi kan forløse de potentialer bedre ved at gentænke spørgsmålet om praksissens og fællesskabets individualitet, og ved at situere det historisk.

Spørgsmål om vilje og motiver har altid været en del af tænkningen. Men de kunne tage en særlig form for et stort århundrede siden, da psykologien voksede frem som selvstændig videnskab, samtidig med, at standardiserede praksisformer fik masseudbredelse, i første omgang mest i skolen og industrien¹⁰. Der kunne den nye videnskabs ambition om videnskabelig objektivitet matche de praktiske behov for ledelse, hvortil man kunne overføre 'viden' fra eksperimenter og surveys. Man mente at kunne kontrollere og operationalisere praksis så vidt, at dette ellers genuint subjektive aspekt – *hvad folk vil og hvorfor* – kunne koges ind til en endimensionel substans: *Energi*. Det er slående, hvor udbredt det var dengang – og til en vis grad endda stadig er i dag – at bruge 'energi' som *metafor* for subjektivitet (vilje, motivation, følelse), på tværs af traditioner: Fra behaviorisme (Clark Hull) til pragmatisme (William James), og endda til den tidlige Vygotsky (i hans *Kunstens Psykologi*, 1974 [1925]); Freuds 'libido' var nok det mest konsekvente teoretiske udtryk. Som Danziger bemærker, var 'energi' en term, der kunne skifte belejligt, og ofte umærkeligt, "mellem det moralske og det muskulære;" det var "en magisk formular der bragte motivationspsykologien til live" (Danziger 1997, 115-116).

Den videnskabelige utopi var (og er stadig mange steder), at psykologien skulle levere alle 'energiens' mellemregninger fra organismens metabolisme til etiske valg og politiske prioriteringer. Som Daggett (2019) har vist, var energibegrebet sidst i 1800-tallet et knudepunkt i koblingen mellem naturvidenskab og fossil kapitalisme. Det er

¹⁰ Der var specifikke grunde til, at spørgsmålene i første omgang fik andre former i ellers tilsvarende felter som klinik og militær (som hhv. patologi og kampmoral), og dér først senere kunne tænkes som 'motivation'.

også strukturelt analogt til 'kapital'-begrebet som udtryk for 'abstrakt arbejde' i Marx' analyser af økonomi, ifølge hvilke værdi-quantificeringens former, teknologier og infrastruktur bærer en fremmedgørelse, der også vender tilbage og former lønarbejdet som 'abstrakt afkald på tid' (Marx 1970, 1974).

Det er klart, at positivismens formalisering af denne reduktion til kvantiteter, som den eneste mulige vej til videnskabelig objektivitet – som vi skal se nærmere på nedenfor – var og er central for motivationspsykologien, inklusive selvbestemmelsesteorien. Man nulstiller det kvalitative spørgsmål med standardiserede udgangsbetingelser, som man justerer på (men aldrig forandrer mere radikalt), og så kan man måle *kvantitativt* på 'energien' i form af output i samme standardiserede form. Men, hvad der måske er knap så indlysende, så har de store *kvalitative* traditioner også bygget deres hævde på videnskabelighed på referencer til standardiserede aktiviteter.

I *Rearticulating Motives* arbejdede jeg med psykoanalysen og især med den kulturhistoriske skole. For så vidt som psykoanalysen lagde billet ind på at være en videnskab, der forklarede 'energiens' transformationer og kanaliseringer, var det altid *klinikken*, der dannede ramme. Som det bl.a. blev vist af Foucault (2000), blev klinikken til i løbet af 1800-tallet som en særlig standardiseret praksisform, der formede en række begreber, som efterhånden blev taget for givet: Sygdom, behandler, patient, diagnose, målgruppe, helbredelse, normalitet, kur, prognose m.v. (se også Jensen, 1983). Og Freud var kliniker. Hans vision var, at hans teori kunne operationaliseres så vidt, at 'libidoen' kunne kvantificeres og måles; men indtil da måtte objektiviteten i hans videnskab forankres i klinikken – dvs. dens sandhed skulle bevises i form af prognoser og helbredelser. Han måtte kort før sin død erkende, at psykoanalysen endnu ikke var så moden, at den kunne bruges til at bestemme, hvornår analysen (behandlingen) var fuldbragt (Freud 1937); og efterhånden har psykoanalysen forvandlet sig til et reservoir af begreber, der enten er indgået i kritisk samfundsvidenskab (som hos Ziehe eller Žižek), eller er operationaliseret (til ukendelighed) mhp. positivistisk objektivitet – mens den stadig også hviler usikkert på en reference til klinisk erfaring (sml. Chertok & Stengers 1992). Tilsvarende kan den kulturhistoriske skoles motiv-teori ses at hvile på *skolens* og *arbejdsorganisationens* standarder som rammesættende for den praksis, som kunne give den objektivitet – som en teori om 'virksomhed' (se evt. nærmere om kritik af virksomhedsteorien i Nissen, 2011, 2023a).

Men fordi disse traditioner – trods Freuds drøm – var *kvalitative*, var de ganske vist forpligtede på de givne praksisformers genkendelighed (som standarder), men også hele tiden i færd med at foreslå nytænkning af dem. De arbejdede netop med *kvaliteterne*, altså begreberne, og dvs. teoretisk. For det meste kunne de ikke vriste sig rigtig

fri af de givne standarder, og de forfaldt derfor hele tiden til *funktionalisme*, dvs. til at tænke motiver som enten funktionelle eller dysfunktionelle ift. kulturelt forud-givne mål (normalitet, helbredelse, læring, opgaveløsning). Men de to traditioner skød også hele tiden teoretiske grene, der pegede ud over den begrænsning – netop som forskellige slags 'critical psychology', herunder det vi her kalder kritisk psykologi.

Da Klaus Holzkamp holdt forelæsning på den første internationale kongres om virksomhedsteori i Vest-Berlin i 1986, var en af hans hovedpointer netop en kritik af den funktionalisme, som ligger gemt i Leontjevs begreb om 'virksomhed'. Her havde han fat i en lang ende! Men det, han satte i stedet, forholdt sig slet ikke til praksisformerne og til den objektivitet, der havde forankret virksomhedsteoriens motivbegreber videnskabeligt. Hans alternativ var nemlig at tage afsæt i det menneskelige individ som et givet subjekt, der forholder sig begrundet til sine betingelser og til de muligheder, de rummer. Disse betingelser tænkte han som givet samfundsmæssigt, og han tænkte sig en metodologi, hvor subjektet finder sammen med andre om at undersøge dem og derved etablerer objektivitet i en helt ny slags videnskab, nemlig 'subjektvidenskab'.

Den måde at tænke videnskab og kritik på fungerer som en 'abstrakt utopi', fordi Holzkamps teoretiske 'kategorier' ligesom danner hegn om et paradigme, som man forestiller sig er et utopisk, magtfrit rum for dem, der har valgt det. Utopisk, fordi alle de betingelser, man forholder sig til, opfattes som *eksterne* i forhold til det givne subjekt og i forhold til de praktiske processer og de fællesskaber, hvormed man selv driver videnskab.

Det hænger sammen med spørgsmålet om praksissens og fællesskabets særlighed og individualitet – som i den kulturhistoriske tradition netop blev forsøgt tænkt med det virksomhedsbegreb, som Holzkamp afviste. Sagen er nemlig, at hvis praksis, som noget man *deltager* i, kun kan tænkes som abstrakt-universel, mens alle dens *særlige* former og alle dens *individuelle* forekomster kun er noget, man *står udenfor og overfor* som betingelser der rummer 'muligheder' man som person forholder sig begrundet til; hvis vi dermed abstraherer fra, at denne 'forholden sig' selv er en konkret praksis, som man *deltager* i (og ikke immaterielle tanker i et utopisk frirum) – så begynder vores motivationsteori umærkeligt at flyde sammen med den ideologisk dominerende tænkning, som er centreret om personens autonomi, og som får videnskabelig status

ved at nulstille spørgsmålet om 'hvad' vi deltager i¹¹. Og motivationsproblemets historicitet fortøner sig.

Kritik af selvbestemmelsesteorien

For at få nærmere greb om den sammenhæng, vil jeg nu skitsere en kritik af selvbestemmelsesteorien (som er mere udførligt skrevet i Nissen, 2023a, kapitel 2.8 og 2.9). Det giver også anledning til at fremhæve nogle vigtige dimensioner ved en kritisk psykologisk *motivationsteori* – dvs. en teori, som beskæftiger sig med, hvad mennesker vil og hvorfor, uden at tro, at det kan gøres uden fortsat at forholde sig kritisk til de praktiske udformninger af dette 'hvad', og til de psykologier, der repræsenterer det.

Vi må tage afsæt i historien igen. Den historiske megatrend i retning af, at verdens kulturer og samfund mere og mere efterspørger, at mennesker ikke bare selv vil det, de skal, men også selv er med til at bestemme, hvad de vil, er ganske velbeskrevet i samfundsteorien. Kant gjorde sig til talsmand for det som et oplysningsideal. Hegel beskrev det som en uafvendelig historisk udvikling, at denne 'subjektive ånd' vinder frem. Allerede her forstås den udvikling som et knap så entydigt ideal. Nyere modernitetsteorier, fra Horkheimer & Adorno (1969) over Taylor (1991), Bauman (2000) og Rose (1996) til Rosa (2013), fremhæver på forskellige måder det problematiske ved det kulturelle ideal om personlig autonomi. Det vender jeg tilbage til nedenfor. Men udviklingen kan godt forudsættes som en del af baggrunden for, at motivationspsykologiens grundprojekt med at forstå, hvor meget, og hvordan, folk selv ville det, de skulle, efterhånden mistede sin appel. Fra ca. 1970'erne og frem så vi derfor – ikke bare Osterkamps teori, men også – to svar på den krise inden for den positivistiske mainstream psykologi. De modsvarer tilsammen så at sige et skift fra industrisamfundets til forbrugersamfundets ideologi.

Det ene svar bestod og består i at forlade behovsteoriene fuldstændig og tilskrive mennesker en simpel dualistisk natur, hvis konkrete udtryk så udforskes empirisk i nogle eksperimenter, hvis (ofte kommercielle) relevans kan forstås umiddelbart med common sense. På den ene side forudsættes det, at mennesker har nogle værdier og præferencer, som kan konstateres empirisk, og at de så prøver at optimere deres adfærd mhp. at realisere dem. En instrumentel, matematisk rationalitet, udfoldet som en

¹¹ Det er i øvrigt et mere generelt kendetegn ved praktiserede utopier, at de lider den paradoksale skæbne at blive mainstream, når de i al deres radikalitet abstraherer fra, hvordan de selv konstitueres i praksis (se fx Madsen, 1996).

form for pseudo-økonomiske cost-benefit beregninger. Det er den kognitive tradition, hvor Albert Bandura (1977) er den mest kendte. På den anden side antages det, at vi har en række nedarvede, umiddelbare, affektive tilbøjeligheder, som styrer vores adfærd, når vi ikke har tid og kræfter til at beregne hvad der kan betale sig – det er adfærdsøkonomi, nudging m.v. (Thaler & Sunstein 1976, Kahneman 2011). Samlet set er dette svar snarere pragmatisk end det egentlig fortjener navn af motivationsteori. Det kan forekomme meget verdensfjernt, men det er i høj grad den form for psykologi, der har informeret de magtfulde big tech algoritmer (jf. Martin 2021).

Men her gælder det altså det *andet* store svar på motivationsteoriernes krise, nemlig selvbestemmelsesteorien, SDT for 'Self-Determination Theory' (Deci & Ryan 1985, Rigby & Ryan 2011, Ryan & Deci 2017, Ravn 2021). SDT fungerer i den brede offentlighed som det progressive modsvar til de pragmatisk-instrumentelle og kontrolfikserede styringsformer, som bl.a. trækker på kognitiv motivationsteori og på adfærdsøkonomi. Hjemlige debattører som Louise Klinge (<https://educ.dk/>) og Helle Hein (<https://hellehein.dk/>) supplerer talløse YouTube TED-talks, der alle forklarer, hvordan der er videnskabelig evidens for, at vi mennesker får det bedre og arbejder mere produktivt og kreativt, hvis man tilrettelægger det sådan, at vi får vores tre grundlæggende psykologiske behov dækket, nemlig behovene for (øget) autonomi, kompetence og samhørighed. Teoretisk siges det at alle behovene hænger sammen, men det er de to førstnævnte, der direkte handler om selvbestemmelse. Autonomi er at man oplever at gøre det, som man autentisk selv har valgt at gøre, fordi det svarer til ens dybe personlige værdier. Kompetence er, at man oplever, at man faktisk evner at gøre det. Samhørighed er oplevelsen af at blive set og værdsat og høre til. What's not to like?

Ja, når det er lærerigt og brugbart i teoriudvikling at tage fat i SDT, er det i første omgang fordi teorien har relevant fat i vigtige forhold¹². SDT har først og fremmest fat i noget der ligner agensbehovet, og formulerer idealet om selvbestemmelse som en direkte antitese til grundformen i motivationspsykologiens 'at skulle ville' – som også begrebsættes i SDT, som "ekstrinsisk" motivation eller "kontrolleret selvregulering" (hvilket svarer delvist til Osterkamps idé om handling under tvang). Og ikke mindst, at det ses som et "intrinsisk" behov, dvs. en spontan menneskelig tilbøjelighed, som udfoldes og udvikles under konkrete omstændigheder, men som vi er født med, som har forformer hos vores før-menneskelige forfædre og -mødre, og hvis

¹² Det var i øvrigt af samme grund, at Osterkamp i Motivationsforschung II gjorde meget ud af kritisere og genfortolke psykoanalysen – fordi også den havde fat i vigtige forhold.

tilfredsstillelse hænger sammen med trivsel. SDT bidrager dermed tendentielt også til overvindelse af den klassiske dualisme, som til gengæld den kognitive og især den adfærdøkonomiske tradition fastholder og endda forstærker.

Alligevel er der faktisk noget 'not to like', set fra kritisk psykologi. Det handler grundlæggende om problematikken om 'hvad' motivationen gælder, og det er implikationer af den rammedannende positivistiske videnskabsteori og metodologi. Når man peger på, at SDT er positivistisk, bliver det ofte slået hen som uvigtigt af dens fortalere. Det ser de som en ydre form, man må iklæde sig for at blive anerkendt som videnskab, og / eller som en nyttig bestræbelse på at operationalisere nogle svære begreber empirisk – men som under alle omstændigheder er sekundært i forhold til de teoretiske grundtanker og ikke har konsekvenser for dem (se fx Ravn 2021)¹³. Det har de ikke ret i. De teoretiske sammenhænge rummer også videnskabsteori og metode, og de er, eller burde være, mere forpligtende end som så. Til syvende og sidst giver teori kun mening fordi teori gør modstand. Hvis man slækker på den teoretiske konsistens, af tilsyneladende pragmatiske grunde, så mister teorien sin magt til nytænkning, og man glider ind i den mere almindelige common sense.

I den teoretiske del af SDT's grundbog (Ryan & Deci 2017, kap. 1-5) kan man bl.a. læse, hvordan tanker om autonomi, kompetence og samhørighed udspringer af bredt definerede humanistiske teoretiske traditioner; at der er indre sammenhænge mellem de tre behov, og at autonomi på ingen måde kan forstås individualistisk som egoistisk kontrol og selvkontrol, men snarere udfoldes som deltagelse i meningsfulde fællesskaber og forehavender. Det er jo fornuftigt nok. Men man kan også læse om, hvordan disse bestemmelser omformes, så de kan operationaliseres i en positivistisk metodologi. 'Selvet', som skulle have baggrund hos Kierkegaard og Heidegger, omdannes fx til 'perceived locus of control', som måles med surveys, der spørger efter, om man selv har valgt, det man gør, eller om det er andre, der har bestemt det. Kierkegaards begreb om 'selvet' havde imidlertid som hovedpointe, at personens autentiske selvforhold hviler i 'den magt, der har sat det', og altså *ikke* er selvberoende (Kierkegaard 1906); og Heideggers 'Dasein' (Heidegger 1963) er grundbestemt som noget der ikke er 'ontisk', altså *ikke* en ting i verden man kan måle på. Autonomien, som ikke skulle være egoistisk, ender med at blive operationaliseret som den enkeltes oplevelse af selv at vælge. Den autenticitet, som Ryan & Deci argumenterer for med henvisning til Charles Taylor, reduceres til empirisk konstaterede *personlige*

¹³ Carr (2023) viser i øvrigt at samme logik forfægtes af fortalere for 'motivational interviewing'.

'værdier', og overser dermed de *kulturhistoriske* baggrunde for idealet om "autenticitet", som Taylors værker faktisk primært handler om (Taylor 1991).

De tre behov skulle være indre forbundne og gensidigt bestemmende; men den metodologi, hvormed man i SDT når frem til netop de tre grundbehov – og ikke et fjerde som fx kunne være godgørehed (Martela and Ryan 2016) – består i at isolere det enkelte behov så det kan måles som uafhængig variabel; kan det det, så det gør en forskel i tallene, så findes det. Metoden bestemmer ontologien. Og det har den konsekvens, konkrete fund kan fortolkes vilkårligt som enten udtryk for isolerede behov eller for deres teoretisk bestemte indre sammenhænge.

Disse modsigelser er ikke kun interessante som noget vi kan pege fingre ad. De er relevante til at forstå, hvordan SDT, trods sine kulturkritiske teoretiske inspirationer, ender med at indsnævre agens til helt mainstream liberale tænkemåder. De ureflekterede teoretiske modsigelser fører til vilkårlighed; og netop dér, i en sådan vilkårlighed, slår et mønster igennem. Den mest centrale fordrejning kommer af, at en positivistisk operationalisering af, *hvad* man kan være motiveret for, forudsætter, at dette 'hvad' ligger fast, som noget givet og standardiseret. Der kan ske enten som umiddelbart forståelige begreber i surveys, eller som eksperimentelt givne aktiviteter, hvis bestemmelser er givne i common sense og/eller i institutionel praksis (fx til udforskning af, om 'hand-raising behavior' i skolen kan bruges som indikator på 'intrinsisk motivation': Böheim, Urdan et al., 2020).

Personen står altså over for en given aktivitet som noget hun kan vælge – noget der er givet og bestemt, forhåndsafgrænset og selvberørende, som en vare på et marked. Har hun først valgt det, bliver spørgsmålet, i hvor høj grad hun behersker det¹⁴. Og 'samhørighed' udgør så en tredje faktor, der interagerer med de andre to, men er defineret og målt adskilt. De større praksissammenhænge, som denne aktivitet og denne samhørighed indgår i, er uden for synsfeltet (her ses 'umiddelbarhedspostulatet'!), og optræder nu kun som personens 'værdier'¹⁵. Selvbestemmelse er altså her de facto reduceret til valg mellem givne ting og kontrol inden for givne rammer, og dette 'tekniske' er begrebsligt adskilt fra det 'sociale'. Dette grundlæggende *liberale* autonomi-ideal bruges idealistisk til at beskrive nogle forhold, som SDTs positivistiske 'factfulness'

¹⁴ Disse to dele af SDT's autonomi svarer i øvrigt til mønsteret vi kender fra produktdifferentieringens, personaliseringens stadie i udviklingen af standardisering, som vi bl.a. kender fra mobiltelefoner (jf. Busch, 2011) - brandet er fast, men det er bygget til at kunne tilpasses den individuelle bruger.

¹⁵ I Nissen, 2023 (kap. 2.9) viser jeg alt dette mere udførligt i en diskussion af deres tilgang til hvorfor computerspil er motiverende, hvilket jeg læste om i Rigby & Ryan (2011).

skulle begrunde, at de, der har magt, *burde* etablere. Til denne logik hører i øvrigt også, at SDT i høj grad rekrutterer informanter til at bekræfte teorien i surveys, ved på Likert skalaer at erklære sig enige i ideelle udsagn om meningsfuldhed m.v. – hvorom man netop umiddelbart må sige: ”What’s not to like?”

Den kritiske psykologis teori om agensbehov er helt forskellig fra SDT, fordi dens kerne er *deltagelse* (som forener teknisk og socialt), fordi agens er mere end at vælge og at beherske en aktivitet – det er nemlig også at medskabe, at konstituere, at bidrage til at udvikle, at transformere den – og fordi den (derived) også retter fokus på hvordan denne *enkelte* aktivitet indgår i og gives mening fra mere *almene* praksissammenhænge, bl.a. i kraft af dens (sociokulturelt udviklede) *særlige* former.

Netop de aspekter, desværre, som Holzkamp med hans ’subjektvidenskab’ nedtonede. For at kunne kritisere og gå i dialog med en teori som SDT og med de praktiske forhold den hviler på og ureflekteret bekræfter, må vi kunne forholde os til ’motivation’ som spørgsmålet om, hvordan vi har det med forhåndsgivne aktiviteter – og hvorfor vi måske har det sådan med dem, at vi både vil indgå i dem og forandre dem. Vi må også kunne forstå, at det spørgsmål ikke primært konkretiseres på den måde, at vi står over for aktiviteten som en ’handlemulighed’, vi snakker om i en særlig ’åndelig’ sfære uden for den virkelige verden (et særligt “forståelsesrum”), men snarere at vi deltager i den, herunder i dens forandring og i den komplekse struktur af forbundne aktiviteter, hvormed vi reflekterer den. Og hvortil vores egen empiriske forskning hører (sml. herom Mørck & Nissen, 2005).

Selvkritik gennem kritik af selvbestemmelsesteorien

Kritikken af SDT er relevant som en måde at deltage i vigtige aktuelle debatter, med folk, der langt hen ad vejen har intentioner, der ligner vores, men som fortjener bedre redskaber. Men vi kan også selv lære af den, som en prisme vores egen teori gennemlyser, så vi kan se dens bestanddele på nye måder. Dels altså noget om konsekvenserne af forskellene mellem en ’subjektvidenskabelig’ og en mere ’praksisteoretisk’ kritisk psykologi. Dels også ved, at kritikken fremhæver nogle træk ved vores teori, der skubber til teoriens videre udvikling.

Ud over det allerede nævnte træder to forhold frem. For det første fremhæver SDT med rette sammenhængene mellem selvbestemmelse og trivsel, som deres argumentation for tanken om et ’intrinsisk’ behov. Her spørger behovsbegrebets funktionalistiske og normative tendens gennem trivselsbegrebets grundlæggende medicinske rammetænkning, konkret udformet som statistiske korrelationer mellem givne problematiske vilkår og diagnosticerede (psykiske og somatiske) sygdomme. Men selv om vi

her kunne udfolde yderligere kritik (af ureflekteret normativitet m.v.), så peger spejlingen i SDT også tilbage på, at agensbegrebet også i kritisk psykologi faktisk og rimeligvis rummer en form for 'normativitet' – her ikke forstået som et ideal om det normale, men som en etisk målestok – som også hænger sammen, med de grunde vi har til at ville hjælpe mennesker, der lider. Det er *godt* og *sundt* for mennesker at udvikle agens, herunder deres deltagelse i at bestemme *hvad* agens indebærer konkret. Det peger langt ud over SDT's ramme, men det vender også blikket tilbage på vores egen teori – og er en vigtig grund til at fastholde termen agensbehov.

For det andet træder det frem, hvordan agensbegrebet – tro mod dets oprindelse hos Spinoza og dets slægtskab med begrebet empowerment, som har samme historiske rod (via Paulo Freire) – rækker hen over grænser mellem videnskabelige discipliner, fordi – sagt med et klassisk feministisk motto – det personlige er politisk. Det træder frem som problematik fordi SDT reducerer det almene ved praksis til personers 'værdier' og 'oplevelser'. Disse begreber er jo langtfra uskyldige. De egner sig til at fremstille det subjektive, at objektivere det, fx i surveys eller interviews, og de bruges typisk netop *på grænsen mellem psykologi og sociologi eller økonomi*. De sidste opererer med at personer generelt er instrumentelt rationelle aktører, mens alle forhold ved dem, hvis rationalitet er mere tvivlsom, håndteres som 'værdier' og 'oplevelser' (hvis ikke de sorteres fra databasen)¹⁶. SDT bruger omvendt de begreber til at neutralisere alt dét ved selvbestemmelse, der rækker ud over det psykologiske dogme om umiddelbarhed. I begge tilfælde kan de kun bruges på den måde, fordi de tages for pålydende – som led i de ideologiske mekanismer, Svend Brinkmann kalder 'oplevelsessamfundet' (Brinkmann 2023), hvor uanfægtede 'subjektive' udsagn bruges vilkårligt som brikker i forskellige magtspil (hvilket faktisk er det modsatte af anerkendelse). Det fremherskende videnssyn modstiller og absoluterer subjektive "oplevelser" versus objektiv "viden" – mens magtforhold i den virkelige praktiske verden hersker over, hvornår det ene eller det andet gælder, og hvordan de blandes.

Det kaster et interessant lys på den status, folks udsagn gives i videnskabelige undersøgelser. Det kan føre til endnu en kritik af Holzkamps subjektvidenskab, der ofte læses som om den ophøjer personers 'første-person-perspektiv' til noget absolut, der ikke kan kritiseres. Den læsning er ganske vist overfladisk: Som nævnt skrev Holzkamp snarere, at der kan opnås en særlig subjektvidenskabelig objektivitet i en

¹⁶ Det har jeg først skrevet om i Nissen (2012, kap. 3), med den, måske overraskende, konklusion, at sociologien, helt tilbage fra Durkheim, hviler på en *individualisme* for at kunne etablere hvad den mener er det *genuint sociale*.

proces, hvor man sammen bliver klogere på sine vilkår og muligheder, i en enhed af praksis- og erkendelsesudvikling, og altså i den proces overskrider sit umiddelbare 'første person perspektiv'. Noget andet er så, kan man sige, i hvor høj grad det lykkes i konkrete forskningsprocesser at realisere den enhed.

Men: Er det nu faktisk "noget andet" – forstået som eksternt og sekundært i forhold til Holzkamps principper? I en praksisteoretisk (og -epistemologisk) tilgang kan vi ikke forstå 'metodeprincipper' uden øje for hvilke kulturhistorisk udviklede praksisformer der realiserer dem, under hvilke historiske omstændigheder og i hvilke individuelle fællesskaber. Her må vi have fat i, hvordan den ideologi, der adskiller det personlige fra det sociale og kulturelle, træder ind netop i *grænserne mellem videnskaberne*. Den kritiske psykologis kritik må også og især netop angå psykologiens konstituering som disciplin, med sine praksisformer og standarder, og med sine konkrete institutter og faglige selskaber, og med de måder, psykologien indoptages i velfærdsstatens konkrete institutioner (se Nissen, 2020). Disse særlige og situerede forhold rammesætter de muligheder, vi har i praksis for enhver 'enhed af praksis- og erkendelsesudvikling'. Vi må forholde os til dem og arbejde på at overskride dem i hvert eneste forsknings- og udviklingsprojekt. Derfor har jeg lagt vægt på, at kritisk psykologi må være en trans- eller post-psykologi – dels i forlængelse af Frigga Haugs arbejde, dels også med inspiration fra Paul Stenner og andre 'critical psychologists' (se især Brown & Stenner 2009, Stenner 2018).

SDTs positivistiske karikatur af 'første-person-perspektivet' peger tilbage på, at en sådan trans- eller post-psykologi må have personers praktiske, sociokulturelle *selvfremstillinger* som en afgørende *genstand*, forstået som udsagn og tegn – interviewudskrifter, SoMe opslag, digte, tatoveringer, biografier o.m.a. – i bestemte sammenhænge produceret, kurateret, redigeret, distribueret, fortolket og anvendt i konkrete fællesskaber, båret af bestemte teknologier. Det er ved at problematisere sådanne fremstillinger, at vi kan få skovlen under tidens ideologi og samtidig adressere den subjektive lidelse, den udtrykker, bekræfter og opretholder. Og det er bl.a. ved at kultivere bedre selvfremstillinger, at menneskelig trivsel og udvikling kan forstås og befordres.

De to problematikker – trivsel og selvfremstilling – peger netop tilsammen ind i det aktuelle grundforhold, at autonomi-idealet, og de måder, hvorpå det praktiseres i 'oplevelsessamfundet', på én gang psykologiserer og fortrænger trivselsproblemernes subjektivitet. Det er et afgørende vandskel i vores tid. Det markerer de relevanser, vores teori må rettes mod, herunder de mest grundlæggende forskelle mellem kritisk psykologi og de positivistiske motivationsteorier.

Relevans

Mine studerende vil sikkert alligevel spørge, hvad alt dette betyder for, om og hvordan elever bliver motiverede for læring, borgere for at leve sundere, medarbejdere for at tage medansvar for fælles projekter. Mit svar er, at det er helt fint, hvis de finder på små succeser, elementer af behovsstøtte eller andre påvirkningsmuligheder i de umiddelbare aktiviteter eller relationer for at nå disse mål. De positivistiske motivationspsykologier kan pege på mange små tricks, især de mest banale, som fx at man er mere motiveret for noget, man kan, end for noget, man ikke kan (såkaldt 'self-efficacy'), eller at man er mere forpligtet over for noget, man mener selv at have valgt (såkaldt 'autonomi'). De bygger jo på common sense. Men de har kun gyldighed inden for "hamsterhjulet". De rummer ikke sunde idealer at forstå sig selv og hinanden med.

Kritisk psykologi lægger op til en bredere omsorg og en dybere dannelse, og det er først her, selvbestemmelse egentlig kommer i spil. Der handler det mere om, hvordan vi sammen kan udvikle vores aktiviteter, relationer og vilkår på måder, der er perspektivrige og bæredygtige, og hvordan alle deltagere kan inviteres med til at danne og dannes i sådanne projekter, og ind i en identifikation med dem.

De spørgsmål er også relevante i almindelige institutioner, fordi de aldrig *kun* er hamsterhjul; fordi der aldrig *kun* udføres undervisning / læring, behandling, opgaveløsning osv. i snæver, målrational forstand. Når praksis forstås i sine tre aspekter, alment, særligt og enkelt, så kan vi få øje på, hvordan enkelte fællesskaber og deres aktiviteter konstitueres i spændingsforhold mellem forskellige logikker og forskellige almene perspektiver. Og har dermed en nøgle til, hvordan vores motiver og motivation forholder sig til dem.

Referencer

- Axel, E. (2022). "Kropslige og psykiske processer som aspekter af menneskelig livsvirksomhed: Et bidrag til en kritisk psykologisk materiel kropsforståelse." Nordiske Udkast **50**(1), 32-51
- Bandura, A. (1977). "Self-efficacy: toward a unifying theory of behavioral change." Psychological review **84**(2): 191.
- Bank, M., de Neergaard, S. & Nissen, M. (2022). Aesthetic motifs and the materiality of motives. Theory & Psychology **32**(6), 848–867
- Bloch, E. (1967). Das Prinzip Hoffnung. Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag.
- Brinkmann, S. (2023). Oplevelses-samfundet, Samfundslitteratur.
- Brown, S. and P. Stenner (2009). Psychology Without Foundations. History, Philosophy, and Psychosocial Theory. London, Sage.
- Busch, L. (2011). Standards - Recipes for Reality. Cambridge, Mass, MIT Press.
- Butler, J. (2012). Subjects of desire: Hegelian reflections in twentieth-century France. New York, Columbia University Press.
- Böheim, R., et al. (2020). "Student hand-raising as an indicator of behavioral engagement and its role in classroom learning." Contemporary educational psychology **62**: 101894.
- Carr, E. S. (2023). Working the difference: Science, spirit, and the spread of motivational interviewing, University of Chicago Press.
- Chertok, L. and I. Stengers (1992). A critique of psychoanalytic reason: Hypnosis as a scientific problem from Lavoisier to Lacan, Stanford University Press.
- Daggett, C. N. (2019). The birth of energy: fossil fuels, thermodynamics and the politics of work, Duke University Press.
- Danziger, K. (1997). Naming The Mind. How Psycholog Found its Language. London, Sage.
- Dawkins, R. (1976). The selfish gene, Oxford University Press.
- Deci, E. L. and R. M. Ryan (1985). Intrinsic motivation and self-determination in human behavior, Springer Science & Business Media.
- Derrida, J. (2016). Of grammatology, JHU Press.
- Dreier, O. (1993). Psykosocial behandling - en teori om et praksisområde. Dansk Psykologisk Forlag.
- Engelsted, N. (1984). Springet fra dyr til menneske. Dansk Psykologisk Forlag
- Foucault, M. (2000). Klinikkens Fødsel. Hans Reitzels Forlag.
- Freud, S. (1937). "Analysis terminable and interminable, Standard Edition, vol. 23." Hogarth.
- Haug, F. (1999). Female Sexualisation. A Collective Work of Memory. Verso.
- Haug, W. F. (1979). Umrise zu einer Theorie des Ideologischen. Projekt Ideologie-Theorie: Theorien Über Ideologie. Argument Verlag: 178-205.

- Haug, W. F. (1983). "Hält das Ideologische Subjekt Einzug in die Kritische Psychologie?" Forum Kritische Psychologie(11): 24-55.
- Haug, W. F. (1985). Die Frage nach der Konstitution des Subjekts. Subjektivität als Problem psychologischer Methodik 3: Internationaler Kongreß Kritische Psychologie, Marburg. K.-H. Braun (ed.), Campus: 60-81.
- Haug, W. F. (2023). Det praksisfilosofiske blik fra neden, Selskabet for Arbejderhistorie.
- Heidegger, M. (1963 [1927]). Sein und Zeit. M. Niemeyer
- Holzkamp, K. (1973). Sinnliche Erkenntnis - Historischer Ursprung und gesellschaftliche Funktion der Wahrnehmung. Frankfurt/M, Athenäum.
- Holzkamp, K. (1983). Grundlegung der Psychologie., Frankfurt/M, Campus Verlag.
- Holzkamp, K. (1993). Lernen. Subjektwissenschaftliche Grundlegung. Frankfurt/New York, Campus Verlag.
- Holzkamp-Osterkamp, U. (1979). Erkendelse, emotionalitet, handleevne. I: O. Dreier (red.). Den kritiske psykologi, 237-340.
- Horkheimer, M. and T. W. Adorno (1969). Dialektik der Aufklärung. Philosophische Fragmente, S. Fischer Verlag.
- Hunice, L. (2022a). "Teoriudvikling på kritisk psykologisk grundlag: Om dialektikken mellem grundlagskategorier og enkeltteoretiske begreber." Nordiske Udkast **50**(1), 4-17
- Hunice, L. (2022b). "Fra organisme til krop i den kritiske psykologi: Et bidrag til kategoriudvikling om krop." Nordiske Udkast **50**(1), 18-31
- Hvidtfeldt Stanek, A. (2022). "Trivsel, læring og udvikling må bygges på forståelser af det specifikt menneskelige: En kritisk analyse af emotionsregulerende indsatser i pædagogisk praksis." Nordiske Udkast **50**(1), 52-69
- Højrup, T. (2002). Dannelsens Dialektik, Museum Tusulanum.
- Jensen, U. J. & R. Harré (1981). The Philosophy of Evolution, Harvester Press.
- Jensen, U. J. (1983). Sygdomsbegreber i praksis. Det kliniske arbejdes filosofi og videnskabsteori, Munksgaard.
- Jørgensen, P. and N. A. Chimirri (2025). "Exploring local ecologies through work & energy: towards a common sensing of the global ecological crisis." Nordic Psychology: 1-22.
- Kahneman, D. (2011). Thinking, fast and slow, Macmillan.
- Karpatschhof, B. (1984). Følelsernes fylogense. Psyke og Logos, **5**, 32-54.
- Keiler, P. (1997). Feuerbach, Wygotski & Co. Studien Zur Grundlegung einer Psychologie de gesellschaftlichen Menschen, Argument.
- Kierkegaard, S. (1906). Sygdommen til Døden. Samlede værker. S. Kierkegaard, Gyldendal. **11**: 111-241.
- Klein, N. (2024). Doppelganger: A trip into the mirror world. Random House.

- Kojève, A. (1980). Introduction to the Reading of Hegel, Cornell University Press.
- Kousholt, K., et al., Eds. (2019). At skulle ville – om motivationens tilblivelse, Samfundslitteratur.
- Langer, S. K. (2009). Philosophy in a new key: A study in the symbolism of reason, rite, and art. Harvard University Press
- Leontjev, A. N. (2008). Virksomhed, bevidsthed, personlighed, Hans Reitzel.
- Leontjev, A.N. (1977). Problemer i det psykiskes udvikling. Rhodos
- Leroi-Gourhan, A. (1993). Gesture and speech. MIT Press.
- Madsen, B. (1996). Paradis' slaver, SocPol.
- Mammen, J. (1983). Den menneskelige sans: et essay om psykologiens genstandsområde. Dansk psykologisk Forlag.
- Martela, F. and R. M. Ryan (2016). "The Benefits of Benevolence: Basic Psychological Needs, Beneficence, and the Enhancement of Well-Being." Journal of personality **84**(6): 750-764.
- Martin, E. (2021). Experiments of the Mind, Princeton University Press.
- Marx, K. (1970). Kapitalen, Rhodos.
- Marx, K. (1974). Grundrids; Bidrag til kritik af den politiske økonomi, Rhodos.
- Mørck, L.L. & Nissen, M. (2005). Praksisforskning. Deltagende kritik mellem mikrofonholderi og akademisk bedreviden. In: T. B. Jensen & G. Christensen (Eds.), *Psykologiske og pædagogiske metoder. Kvalitative og kvantitative forskningsmetoder i praksis* (pp. 123-153). Roskilde Universitetsforlag.
- Nissen, M. (2002). "Det kritiske Subjekt." Psyke & Logos **23**(1): 65-85.
- Nissen, M. (2011). Activity Theory: Legacies, Standpoints, and Hopes: A discussion of Andy Blunden's An Interdisciplinary Theory of Activity. Mind, Culture, and Activity, **18**(4), 374-384.
- Nissen, M. (2012). The Subjectivity of Participation. Articulating Social Work Practice with Youth in Copenhagen, Palgrave MacMillan.
- Nissen, M. (2013). "Beyond innocence and cynicism: Concrete utopia in social work with drug users." Outlines. Critical Practice Studies **14**(2): 54-78.
- Nissen, M. (2018). "Who, 'we'? The Constitution and the Singular Identity of the Collective." Subjectivity **11**(4): 357-377.
- Nissen, M. (2019). "Remembering, Rewriting, Rearticulating, Resituating Motivation." Annual Review of Critical Psychology, **16**: 468-502
- Nissen, M., Raffnsøe, S. & Staunæs, D. (2019). Mere end en motiverende samtale. Eksperimenter med motiverende æstetik. In: In: K. Kousholt, J. B. Krejsler & M. Nissen (Eds.), *At skulle ville – om motivationens tilblivelse*, pp. 201-228. Samfundslitteratur.

- Nissen, M. (2020). Critical Psychology: The most recent version (soon to be replaced), illustrated by the problem of motivation. Psychologie und Kritik. Formen der Psychologisierung nach 1945. Malich, V., Springer.
- Nissen, M. (2023a). Rearticulating Motives. Springer: Theory And History In The Social And Human Sciences.
- Nissen, M. (2023b). Fremstilling af motiver: Tiltrædelsesforelæsning 12. august 2022. Nordiske Udkast, 51(1), 77-108
- Nissen, M. (in prep). Ulidelige afhængigheder. Til Waleng, S., Pasgaard, J., Tobias-Renstrøm, S., Bechmann Jensen, T. og Nissen, M. (red.). Det Ulidelige. Klim
- Nissen, M. (2025). Fortvivlelsens psykodynamik. Selvfjendskab, individuation og afhængighed i lyset af agensbegær. Nordiske Udkast 53: 1, 36-67
- Nissen, M. (in press). Om udvikling af teori... i hvert fald kritisk psykologisk motivationsteori. Til Stanek m.fl. (eds.). Vidensproduktion og videnskabelige tilgange i psykologien. Reitzel
- Nissen, M., & Friis, T. (2020). Recognizing motives: The dissensual self. Outlines. Critical Practice Studies, 21(02), 89-135.
- Nissen, M. & Sørensen, K.S. (2017). The Emergence of Motives in Liminal Hotspots. Theory & Psychology, 27(2), 249-269.
- Nissen, M., et al. (2015). Utopiarbejde: udkast til en forskningsmetode. Metodefetichisme: kvalitativ metode på afveje? Munk, K. m.fl, Aarhus Universitetsforlag: 145-171.
- Osterkamp, U. (1975). Grundlagen der psychologischen Motivationsforschung 1, Campus Verlag.
- Osterkamp, U. (1976). Motivationsforschung 2. Die besonderheit menschlicher Bedürfnisse - Problematik und Erkenntnisgehalt der Psychoanalyse, Campus Verlag.
- Osterkamp, U. (1983). "Kontrollbedürfnis." Sozialpsychologie: Ein Handbuch in Schlüsselbegriffen 4: 222-226.
- Ravn, I. (2021). Selvbestemmelsesteorien: Motivation, psykologiske behov og sociale kontekster, Hans Reitzels Forlag.
- Rigby, S. and R. M. Ryan (2011). Glued to games: How video games draw us in and hold us spellbound: How video games draw us in and hold us spellbound, ABC-CLIO.
- Rosa, H. (2013). Social acceleration: A new theory of modernity, Columbia University Press.
- Rose, N. (1996). Inventing Our Selves. Psychology, Power, and Personhood, Cambridge University Press.
- Rose, H. and S. Rose (2010). Alas poor Darwin: Arguments against evolutionary psychology, Random House.

- Rose, H. and S. Rose (2014). Genes, cells, and brains: The promethean promises of the new biology, Verso Books.
- Ryan, R. M. and E. L. Deci (2017). Self-determination theory: Basic psychological needs in motivation, development, and wellness, Guilford Publications.
- Schurig, V. (1975). Naturgeschichte des Psychischen, Campus Verlag.
- Schurig, V. (1976). Die Entstehung des Bewußtseins, Campus-Verlag.
- Schurig, V. (2011). "Ausgewählte biologische Grundlagen der Kritischen Psychologie (I): Populationsgenetik, Gehirnforschung und TierMensch-Übergangsfeld (TMÜ) " Forum Kritische Psychologie **55**: 103-139.
- Schwartz, I. and M. Nissen (2023). Det fælles tredje. Fællesskabende praksisser, Mørck, L. m.fl. Frydenlund Academic: 31-58.
- Stenner, P. (2018). Liminality and Experience. A Transdisciplinary Approach to the Psychosocial, Palgrave Macmillan.
- Stiegler, B. (2010). Taking care of youth and the generations, Stanford University Press.
- Stiegler, B. (2013). What makes life worth living: On pharmacology, John Wiley & Sons.
- Taylor, C. (1991). The Ethics of Authenticity, Harvard University Press.
- Thaler, R. and C. Sunstein (1976). Nudge. Improving Decisions about Health, Wealth, and Happiness, Yale University Press.
- Vygotsky, L. (1974 [1925]). The Psychology of Art, MIT press.
- Waleng, S. & Nissen, M. (2020). Der Sinn der Sache? Immanente Kritik der pragmatischen Umgang mit Motivation. Forum kritische Psychologie Spezial, 83-101
- Wetherell, M. (2012). Affect and emotion: A new social science understanding. Sage.